

VAD ÄR NONKONFORMISM-TEORI?

I. INLEDNING

Denna text har ambitionen att på ett programmatiskt sätt besvara frågan: vad är nonkonformism-teori? Betydelsen av denna fråga för mig utgörs av att flera av mina arbeten tycks mynna samman i en teorityp som föreslås kunna beskrivas med just denna titel. Avsikten är dock inte att reducera olika argument ur olika kontexter med differerande sakinnehåll till en gemensam nämnare, utan att påvisa ett moment som binder samman deras intresse. Jag ska börja med en preliminär definition av nonkonformism-teori: en nonkonformism-teori tar som sin uppgift att inte bara motverka att det inom teori och verklighet sker en homogenisering av det individuella, utan föresätter sig även att kritisera en skenbar integrering och ett lömskt värdesättande av individen, varigenom denna värnas som viktig, men egentligen bara upphöjs för att reproducera ett visst systems intresse som inte sammanfaller med individens. Med Theodor W. Adorno kan man säga att en nonkonformism-teori vill ge individens rådande ofrihet en röst (Adorno 1997, s. 29).

Ett väsentligt metodologiskt moment är att denna teori inte kan kontrastera individ och individ mot varandra, utan alltid måste behandla det individuella, eller med Adornos terminologi: det icke-identiska, i relation till allmänna. Det individuella framträder bara i form av det som inte är identiskt med det identiska, inte som det som är icke-identiskt med det icke-identiska. Inom detta sammanhang tar nonkonformism-teorin stöd hos Manfred Frank, som definierade det individuella som det som inte utan brott kan deduceras ur en allmän princip (Frank 1986, s. 25). Livsnerven inom nonkonformism-teorin är samtidigt att problematisera och kritisera det allmänna utan att hamna i ett atomistiskt perspektiv. Frågan om sammanhanget mellan det icke-identiska och det hela är fortfarande en avgörande fråga. Lösningen är inte att motverka och undergräva alla typer av gemensamma strukturer, ty det är bara i relation till det strukturella som det icke-identiska kan urskiljas. Men nonkonformism-teorin tar inte direkt ansvar för helheten, den är snarare främst uppmärksam på likformighetsskapande kränkningar av det individuella. Begreppet nonkonformism riskerar samtidigt att es-

sentialisera det som inte kan reduceras till en princip genom sin "ism", men jag väljer ändå detta begrepp för sin slagkraftighets skull, för det individuella och dess utopiska dimensioners skull!

Individens manifesta inträde i historien inom moderniteten är avgörande för nonkonformism-teorin, utan detta vore den inte möjlig. Den moderna individen grundas teoretiskt i olika former och avseenden hos exempelvis René Descartes, Thomas Hobbes, John Locke, Gottfried Wilhelm Leibniz, Jean-Jacques Rousseau och Immanuel Kant. Problemet är dock att dessa moderna teorier gör det individuella till en princip, och inte till det som inte passar in i principen. Som det kommer att visa sig innebär inte heller en liberalistisk eller kapitalistisk individualism nödvändigtvis ett försvar av individen: individualismen är också ett system som offerar individen för sina syftens skull. Höjdpunkten för det moderna begreppet om individen, såsom sammankopplingen av upphöjandet och frisläppandet av individen med dess statliga inbäddning (syntes av individualism och kollektivism) nås sedan av G. W. F. Hegel. Hos honom förbinds positiv och negativ frihet. Problemet hos Hegel är samtidigt inte att individuell frihet görs till en avgörande och outhärlig motor för bildandet och utvecklingen av ett modernt samhälle och en modern stat, utan det lömska med Hegels teori är att han tämjer individen genom att låta den utvecklas. Detta har jag i ett annat sammanhang kallat för Hegels produktiva negation (se *Kampen om kritiken*). Uppgiften som härigenom alltså ställs för nonkonformism-teorin är att också genomskåda "hegelianska" sätt att begränsa individen: sådana utgörs inte av uppenbara inskränkningar av det enskilda, utan de mobiliserar det individuella på ett för sina intressen produktivt sätt, ungefär så som Foucault såg att den moderna övervakningen och disciplineringen fungerar (Foucault 1993). Först efter Hegels höjdpunkt får individen en ny kritisk roll, och det utvecklas viktiga försvar av individen mot den "individförsvarande" moderniteten, där de viktigaste försvararna av den enskilde och det icke-identiska kan sägas vara Sören Kierkegaard och Adorno; den sistnämnde kommer att användas nedan som utgångspunkt för formulerandet av nonkonformism-teorins motiv. Moderniteten kan annars sägas hata den individ den försvarar.

I avsnitt III kommer jag att med Adornos hjälp formulera nonkonformism-teorins motiv och drivkrafter – i mina ögon är Adornos tänkande det viktigaste filosofiska författarskapet som ett program om en nonkonformism-teori bör bygga på (det vore dock också fruktbart att vända sig till filosofer som Kierkegaard [alias Victor Eremita]). Därefter,

i IV, är det min avsikt att skissartat formulera vad en "politisk egoism" skulle kunna tänkas vara, såsom nonkonformism-teorins möjliga politisk-praktiska konsekvens. Det verkar dock befogat att ta avstamp i en diskussion av liberalismens, libertarianismens och kapitalismens försvar av individen, både för att problematisera den, men också för att framhäva dess sanningshalt. Här påstås ju individen företräddas på det allra starkaste sätt!

II. INDIVIDUALISMENS SANNINGSHALT

Det är med Adornos begrepp om "sanningshalt" som utgångspunkt som jag vill diskutera vad som talar för och vad som talar emot liberalismens och kapitalismens förhållningssätt gentemot individen utifrån mitt nonkonformism-teoretiska perspektiv. För att undvika både en ensidig affirmation och en ensidig förkastelse av en teori eller ett begrepp så läser Adorno mycket av det av honom behandlade materialet med fokus på att "utvinna" vad som utgör det sanna i det. Adorno gör detta både med teorier han i grunden är kritisk mot och teorier han tenderar att vara sympatiskt inställd till (se till exempel Adorno 1969, s. 29–50).

Men vad är då sanningshalten i liberalismens, nyliberalismens och den kapitalistiska ideologins individualism? I vilken mån värnar de om individen och i vilken mån offerar de den? Jag kommer att diskutera Adam Smiths, John Stuart Mills, Joseph Schumpeters och Friedrich von Hayeks relation till denna fråga. Som det kommer att visa sig utgörs deras sanningshalt för en nonkonformism-teori av att de vägrar att köpa ett kollektivets tvång över den individuella friheten. De är väsentligen antikollektivistiska och därmed potentiellt nonkonformister. Men det anti-totalitära blir hos dem en individnegligerande princip för vilken de enskilda icke framgångsrika individerna faller offer. Därmed är individualismen, i motsats till sin slogan, en individernas slaktbänk: den är inte ett kritiskt perspektiv, utan ett system med individen som princip. Men det individuella kan inte vara en princip. Det individuella är det som inte kan reduceras till ett system.

Inom ramen för Smiths klassiska ekonomisk-politiska teori, som ska begrunda orsakerna och vägarna till nationernas välstånd, försätts individerna både i centrum, konkurrens, arbetsdelning och ett gentemot varandra strategiskt förhållningssätt. I motsats till hos Hobbes är detta dock inte ett potentiellt krig alla mot alla, utan en verklig konkurrens alla mot alla: Smith förstår att mobilisera samhällskonflikten till en

kapitalistisk nyttoprincip. Individerna förfinar sina avgränsade förmågor och fördjupar sin individualitet, liksom sin samhällsroll. Indirekt samarbetar de också, deras samlade produktion ska, enligt Smith, leda till samhällets välbefinnande. Smith gör individen till nyckeln hos detta system av egoism. Smith skriver: "människan har ett nästan konstant behov av sina bröders hjälp, och det är fåfängt för henne att förvänta sig denna hjälp enbart av deras välvilja. Hon har större utsikter att lyckas om hon kan vädja till deras egennytta på ett sätt som gagnar henne själv och visa dem att det är till deras egen fördel att hjälpa henne med det hon begär av dem" (Smith 2013, s. 40). Detta system behöver och producerar också i led med detta en olikhet eftersom "de mest olikartade förmögenheter [är] till nytta [hos människan]" (s. 44). I samhällets helhet utvecklas en sammansättning av individer som på ett välutvecklat sätt fyller alla behövda funktioner. Men hos Smith tar därmed inte alla individer del av välbefinnandet på samma sätt, även om de deltar i produktionen av den. Välbefinnandet är en verklighet för samhället och de rika, men för de flesta är det, med Hegels perspektiv, blott en möjlighet. Enligt Hegel är det borgerliga samhället, trots sin enormt utvecklade rikedomproduktion, inte rikt nog för att ta hand om alla (Hegel 1970, §§ 230 och 245). Individualismens system är inte skapat för att ta hand om de enskilda individerna, utan snarare leder individualismen tvärtom till stora inkomstskillnader. Samhällets fördjupade olikhet omfattar inte bara förmågor, utan också inkomst och samhällsroll. Denna idé om (negativ) frihet är dessutom motsägelsefull i sig eftersom det utvecklade samhället inte leder till mer självständighet hos individerna, utan snarare till att de blir mer beroende av varandra, vilket också Smith insåg (Smith 2013, s. 40). Smith insåg också hur enkelt de fattigare har det i jämförelse med de förnåmna (s. 38). Individualismen framstår därmed som en bluff: den gynnar exploateringen av individen inom ramen för kapitalismen.

John Stuart Mill, den utilitaristiske författaren av "liberalismens bibel" *Om friheten*, lägger stor energi på att försvara individernas handlingsfrihet och markerar vilka begränsningar statens makt över individerna bör hållas inom. Han menar till och med att "kampen mellan friheten och statsmakten är det mest iögonfallande draget i de avsnitt av världshistorien, som vi först blir förtrogna med" (Mill 1998, s. 9). Mill förnekar inte behovet av en i vissa områden stark stat, men huvudfrågan är hur individens frihet kan värnas. Den huvudprincip han formulerar är "att det enda fall där man är berättigad att individuellt eller kollektivt ingripa i andras handlingsfrihet är till självförsvar" (s. 17). Även olik- och

nytänkande personer ska försvaras, i meningen att de kan förnya samhället och bryta (dåliga) vanor (s. 12–13). Dessa idéer framstår som lovande för det nonkonformistiska perspektivet, men det finns problem med Mills teori, vilka visar att denne inte är mån om att försvara individer på ett genomträngande sätt. Eftersom Mill inte tar med i beräkningen vilken orättfärdig orättvisa som kan råda i ett samhälles fördelning av resurser och rikedom, innebär hans idé om självförsvar att de rika får försvara sin rikedom och att de fattiga får försvara sin fattigdom. De fattiga har inte någon moralisk eller politisk rätt att ändra sina livsvillkor om det påverkar de rikas handlingsfrihet. Mills försvar av individualismen innehåller ett försvar av ojämlikheten mellan dem. Dessutom ger Mill de bildade samhällsskikten ett större politiskt inflytande än den obildade medelmåttiga massan, och reproducerar då orättfärdiga och historiskt uppkomna samhällsstrukturer (s. 74 och 120ff.). Det tycks också trots allt problematiskt att han ger individen rätten att göra vad denne vill av sitt liv, även om denne "väljer" att bli ett fyllo och förstöra sitt liv (s. 89ff.). Kanske är en sådan handling ibland ett suveränt livsval, men den beror väl oftast på socioekonomiska orsaker. Mill värnar inte om individen, han lämnar den åt sitt öde. Individen får hoppas på att den har mer att falla tillbaka på än sin individualitet!

Inom ramen för sin teori om skapande förstörelse formulerar Schumpeter sitt begrepp om entreprenören. Entreprenören är den aktör som genom att bryta sig in på en befintlig marknad med sin innovation försätter respektive marknad för en destruktiv omvandling vilken dock har en produktiv effekt för den ekonomiska utvecklingen. Det kapitalistiska systemet behöver dessa produktiva individer för att utvecklas och inte stagnera. Avgörande är alltså för entreprenören att inte hålla sig till de bestående ekonomiska strukturerna och istället tänka icke-konformt och icke-traditionellt i relation till dem (Schumpeter 2008, s. 33ff.). Men den destruktiva dimensionen av den skapande förstörelsen blir inte mindre destruktiv på grund av sin kreativitet: "den skapande förstörelsens ständiga orkan" (s. 108) innehåller ett "ständigt närvarande hot" (s. 109) om finansiell undergång för varje ekonomisk aktör. Kapitalismen måste alltså värna om individens möjlighet att förverkliga sina inbrott på marknaden, men det ingår principiellt att den därmed utsätter andra individer för motsvarande förluster. Ruinerade individer tas på köpet.

Avslutningsvis kan också Hayeks individförsvar nämnas, vilket i *Frihetens grundvalar* behandlas utifrån frågan hur institutioner i väst-

världen kan och har lyckats, men också kan bli bättre på "att säkerställa den individuella friheten" (Hayek 1999, s. 25). Hayek ingår i samma tradition av negativ frihet som problematiserar tvångsmässiga ingrepp i den individuella friheten, men inte heller, som exempelvis Mill, förespråkar ett upplösande av staten: "Frihetens politik" måste snarare "nedbringa tvånget eller dess skadliga verkningar till ett minimum". Individerna ska vara fria från andras godtyckliga vilja (s. 32). Men redan tidigt visar även Hayek att han inte är intresserad av att hjälpa individer som inte har samma förutsättningar som andra: "Frågan hur många handlingsvägar som står öppna för en individ är naturligtvis mycket viktig." Men: "Huruvida han är fri eller inte beror inte på antalet valmöjligheter utan på huruvida han kan utforma sitt handlande enligt sina aktuella avsikter eller huruvida någon annan har makt att påverka förhållandena så att han förmås handla enligt dennes vilja och inte sin egen." En fattig människa skulle då anses fri om hon har möjlighet att väl förvalta det lilla hon har. Hayeks frihet innebär att alla har "en garanterat privat sfär" (s. 33), och mindre bemedlade får inte inkräkta på de mer bemedlades sfär (s. 41). Alltså ändras i grunden inget på inkomstkonflikten. Samma problem gäller även exempelvis för Robert Nozicks teori: individerna får gärna ha samma möjligheter om de råkar ha det, men ingen får inkräkta på någon annans egendom (Nozick 2019, s. 31ff. och 485).

Dessa kortfattade beskrivningar lämnar givetvis många frågor obesvarade, men syftet var att visa att en nonkonformism-teori inte är hjälpt att ta avstamp i denna tradition. Min huvudpoäng är i detta avsnitt om individualismen att den, trots sin beteckning, inte försvarar individen! Dessa teorier ger (återigen med Hegels kritik av det borgerliga samhället i åtanke) individen bara möjligheten att ta del av samhällets rikedomar och välstånd, men hjälper den inte att i verklighet få tillgång till dem. De skyddar individen genom att hålla alla kvar i sina privata sfärer och naturaliserar därmed den historiskt uppkomna resursfördelningen. Det innebär att dessa former av individualism och "försvar" av individen, trots framhävdandet av deras sanningshalt i form av deras kritik mot kollektiva tvång, inte är värdiga att vara företrädare för en nonkonformism-teori. Individualismen gynnar eller försvarar inte de individer som inte passar in i dess princip eller inte lyckas leva i enlighet med dess anfordringar. En nonkonformism-teori får, i motsats till det, inte acceptera att någon individ offras.

III. NONKONFORMISM-TEORINS MOTIV

Detta utgör alltså en grundsten för en nonkonformism-teori: (1) den får på inga villkor godta att individer kan offras (för systemets skull). Härmed är det första motivet formulerat. Det andra motivet är besläktat med det första och är det viktigaste: (2) nonkonformism-teorin ger sig själv uppgiften att avslöja och kritisera förtryck av det individuella. Dessa två motiv hänger samman innehållsmässigt, men det första riktar sig främst till den egna teoribildningen: hur ska en nonkonformism-teori både avslöja slutna systems förtryck av det individuella och samtidigt själv inte tillåta att det individuella offras? Det var ju just detta som visade sig vara problemet hos individualismen. Samtliga tänkare som jag åberopade hade föresatt sig att försvara individens frihet, men offrade den ändå. Men hur kan dessa motiv hos nonkonformism-teorin stärkas via Adorno? Adornos negativa dialektiks huvudbegrepp är det icke-identiska. Med detta begrepp åsyftar han att beskydda det som inte passar in i något system, men också att påvisa det problematiska i systemens försök att integrera allt i deras allmänna begrepp. Identitetsproblematiken är för Adorno både en kunskapsteoretisk och en politisk fråga. Vid ett tillfälle skriver han att kunskapskritik är samhällskritik och vice versa (Adorno 1969, s. 158). Huvudtendensen inom filosofins historia har varit att prioritera det allmänna före det enskilda. Men även inom samhällets utveckling har detta, enligt Adorno, varit en huvudtendens: inom det "borgerliga" samhället reduceras individer till en gemensam och moneitär måttstock och blir utbytbara. Denna mer politiska dimension är viktigast i detta sammanhang eftersom fokus ligger på den samhälleliga individen.

För att återkomma till nonkonformism-teorins motiv (2): I sin bok *Drei Studien zu Hegel* anstränger sig Adorno för att avslöja dennes förtryck av det individuella. Adorno skriver: "Hegel insåg det helas prioritet framför dess ändliga, otillgängliga och i sin konfrontation med det hela motsägelsefulla delar" (Adorno 2012, s. 49), och detta är problematiskt för Adorno, men "[h]os Hegel betyder ... förmedling aldrig ett mellanting mellan extremerna, såsom utmålet genom det mest ödesdigra missförståndet sedan Kierkegaard, utan förmedlingen tar form genom extremerna och inom dessa; det är den radikala och med all måttfullhet oförenliga aspekten hos Hegel" (s. 53). Detta innebär att det är en felaktig bild av Hegel att denne bara på ett harmoniskt sätt försöker sammanföra alla individer; tvärtom är det genom att så långt som möjligt

förstärka den kollektivitetens motsträviga individualiteten som det, enligt Hegel, är möjligt att etablera staten. Detta visar att Hegel lägger stort värde vid individen och ger den en väsentlig funktion i samhället, men att det allmänna prioriteras likväl. Adorno fortsätter, om varför Hegels ande misslyckades:

Anden har inte åstadkommit det. ... [D]en fullständiga försoningen genom anden mitt i den reellt antagonistiska världen är blott ett påstående. Den filosofiska antecipationen av försoningen begår en oförrätt mot den reella; vad som än motsäger filosofin tillskriver den den lata existensen, som ovärdigt filosofin. Men ett lucklöst system och en åstadkommen försoning är inte samma sak, utan motsägelsen själv: systemets enhet härrör från oförsonligt våld. (s. 67)

Trots alltså att det är lätt att missförstå förmedlingens struktur hos Hegel, så innehåller även det som Hegel, enligt Adorno, verkligen vill få sagt i högsta grad problematiska element. Den förmedling som Hegel påstår sig ha etablerat är "blott ett påstående", men samtidigt resultatet av en våldsakt. Och detta tar sig uttryck i individens lidande: "i och med detta verifierar idag varje individs förtvivlade maktlöshet den överdrivna hegelska systemtanken" (ibid.).

Jag har tidigare nämnt Hegels kritik av Smith: att individen inom dennes tänkande, och i det borgerliga samhället överhuvudtaget, bara har möjligheten till självförverkligande. Angående individens moraliska perspektiv skriver Adorno: "Till det borgerliga förhållandet av det bestående hör alltid också illusionen att individen, den rena för-sig-varon, såsom vilket subjektet inom det bestående nödvändigt framstår för sig självt, är mäktigt det goda. Denna illusion förstörde Hegel" (s. 84). Men om detta alltså även gäller för den ekonomiska individen inom det borgerliga samhället, innebär Hegels argument både ett försvar av individen mot det borgerliga samhället, men också att individen bara kommer till sin rätt som införlivad i statens sedliga struktur. Hegel skyddar individen mot det borgerliga samhället, men inte mot sitt eget politiska system.

Även med hjälp av Adornos teori i *Negative Dialektik* är det möjligt att stödja (2): här beskriver han just den negativa dialektiken som det konsekventa medvetandet av icke-identitet (Adorno 1997, s. 17). Däremot har jag inte funnit någon systematisk självvranssakande diskussion hos Adorno själv i vilken han granskar huruvida hans egen begreppslighet (alltså motiv 1) rymmer en risk att bli för systematisk även i sitt försvar av

det icke-identiska och därmed skulle kunna offra individuella moment. Är det problematiskt att samla allt "det" som är icke-identiskt under begreppet icke-identitet? Det som skulle tyda på att Adorno är konsekvent medveten även om detta, är att han väljer att byta begrepp ofta, trots att det icke-identiska väl förblir det viktigaste begreppet i hans kritiska teori. Kärt barn har som bekant många namn. Och genom att också benämna det som inte passar in i systemens sökta slutenhet, som exempelvis det särskilda, det enskilda eller det oidentiska, undgår han att reducera det till ett statiskt begrepp. Även begreppet om nonkonformism rymmer, som redan antytts, denna fara: det ger sken av att det som ska försvaras kan beskrivas som en statisk, enhetlig och essentiell "ism". Detta leder mig till motiv (3).

Det är avgörande för nonkonformism-teorin att inte etablera det kritiska argumentet och begreppet om individualiteten som en ny princip som ska ersätta identiteten (3). Kritiken mot identiteten, menar Adorno, syftar inte till en annan form av identitet eller ontologi, vilken skulle ha icke-identiteten som princip, eftersom en sådan skulle motverka det som den negativa dialektiken syftar till (Adorno 1997 s. 140). Detta skulle bara ersätta ett herravälde med ett annat. Det finns dock, via Ute Guzzoni, en etablerad tolkning av Adorno som står i kontrast till detta: enligt Guzzoni försöker Adorno uppnå ett varandets icke-identitet som ska ersätta identiteten (Guzzoni 1981). I motsats till denna i mina ögon felaktiga tolkning, måste den negativa dialektikens ansträngning utgöra en kritisk motvikt till det identiska. Nonkonformism får inte bli en ny konformism. Den redan diskuterade individualismen hos Smith och Co. utgör just en sådan omvändning, där det individuella görs till en princip som ska ersätta det kollektiva.

Slutligen kommer jag till motiv (4): det handlar om nonkonformism-teorins ambition att avslöja falska former av individualitet, alltså påstått positiva etableringar av det individuella, vilka dock egentligen innebär en nedvärdering eller en skenbar uppvärdering av det individuella. Min diskussion ovan om individualismen utgör ett sådant försök att avslöja ett illusoriskt skyddande av individen. Även Adorno utför sådana kritiska operationer, exempelvis mot Hegel, vilket också diskuterades ovan. Inom ramen för det borgerliga samhället erhåller individen en väsentlig samhällsbildande funktion, men individen integreras och upphävs slutligen i statens ramverk. Individualiteten skärps momentant för att sedan offras. Adorno visar dessutom, just apropå det individualistiska samhället, hur individerna inom det borgerliga samhället skulle kastas

in i förtvivlan om de insåg hur de egentligen står i det allmännas makt och inte är de självständiga individer som de blir intalade att de är. Därmed säger han också att den individuella friheten inom det borgerliga samhället är en illusion och icke-befintlig. Individerna är inte, trots sin tro, det substantiella i samhället (Adorno 1997, s.306). Men det är inte bara en skenbar individualism, den är också verklig på ett farligt sätt. Adorno formulerar en omvänd variation av den liberala idén om att egoismen slår om i samhällets välstånd och skriver att det hela visserligen bara fungerar via individernas egoism, men att det ju inte är ett välstånd, utan just det hemska och falska samhället som tar fart härigenom (s.307). Överhuvudtaget innebär Adornos argument att denna egenkära individ inte är den fria självständiga aktör som både den själv och samhället ger sken av. Istället är dess illusion producerad av det samhälle som tjänar på denna lögn. Atomiseringen är, som Adorno skriver, den *allmänna* principen, och alltså inte till för individen.

Men trots sin främst negativa karaktär drivs det icke-identiska utöver sin kritiska plats och vill förverkliga denna. Det icke-identiska vill bli mer än icke-identiskt: det vill förverkliga sig självt. En skiss om en politisk egoism försöker svara mot detta behov.

IV. AVSLUTNING: ÄR EN POLITISK EGOISM LEGITIM?

Programmet för denna text har dels (och huvudsakligen) varit att formulera behovet av att försvara individen genom utvecklingen av begreppet om en nonkonformism-teori, dels att kortfattat ställa frågan huruvida denna typ av teori i praktiskt hänseende skulle kunna mynna ut i en politisk egoism. Detta skulle innebära en övergång från att försvara individen till att förklara individen som en legitim aktör utifrån sin utsatta position. Det icke-identiska skulle därmed inte enbart skyddas mot det identiska, utan skulle, såsom icke-identiskt, ge sig mandat att agera utifrån sina intressen. Det svarta fåret skulle ge sig själv denna rätt. Detta vore den offensivt politiska dimensionen av nonkonformism-teorin. Och det är viktigt att påpeka: det är bara det nonkonforma som skulle kunna och få agera som politisk egoist. En politisk väg som offrar individer för att nå sitt mål är alltid fel väg och detta offrande har de stora politiska ideologierna och ekonomiska systemen gemensamt. Den som nu kanske blir politisk egoist skulle egentligen offras, men kanske kan den istället bestämma sin egen väg? Detta skulle därmed inte bara handla om ett legitimt självförsvar

med syftet att förhindra kränkningar, utan vore ett offensivt sätt att försöka övervinna individens utsatta position.

Givet att det allmänna och individuella intresset inte sammanfaller – vilket även väl liberala tänkare skulle erkänna, även om man dock genom Adornos ögon skulle kunna påstå att de just i deras fall gör det: samhällets totala förtryck verkställs genom denna individualism – och givet att det individuella intresset inte kommer till sin rätt i relation till det samhälleliga maskineriet, så tycks det alltså behövas en ny form av politisk egoism. Och kanske är man inte egentligen en egoist genom att vara en individ som motsvarar exempelvis Smiths förväntningar? Att vara ekonomisk egoist är väl snarare att göra sig till en funktionär i de välbärgades berikningssystem? Det blir viktigt att härmed också undergräva den traditionella åtskillnaden av begreppsparen ekonomi/individ och politik/kollektiv. Begreppet om en politisk egoist skär genom denna dikotomi såsom varken ekonomisk egoist eller politisk kollektivist. Den politiske egoisten försöker att ta vara på sina intressen mot det politiska kollektivet, men varken genom att vilja bli en framgångsrik ekonomisk egoist eller förbli en vanlig ekonomisk "egoist" som inte tjänar på den ekonomiska egoismen.

Trots att jag ovan kritiserade Schumpeters teori vill jag här använda mig av dennes idé om den ekonomiske entreprenören för att formulera en politisk entreprenör som en delaspekt av en idé om en politisk egoist. Även Smith såg ju att egennytta utgjorde en väsentlig produktiv funktion för det borgerliga samhället, men Smith kritiserades av Schumpeter för att denne, enligt honom, i och med sin teori om den osynliga handen föreställde sig att den ekonomiska utvecklingen gick som per automatik: vad som enligt Schumpeter behövs är snarare entreprenörens lika destruktiva som kreativa ingrepp i en marknad för att ge utvecklingen kraft och riktning (Schumpeter 2008, s. 33ff. och 104ff.). Men i samband med behovet av en idé om en egoism som inte är ekonomisk, utan politisk, levererar Schumpeter (fast inte så som avsett) en intressant modell. Vad skulle hända om Schumpeters modell överfördes till det politiska området? Jag har på ett annat ställe kritiserat Schumpeters dialektiska modell om den skapande förstörelsen för att vara för hegeliansk, alltså för att bara tillåta destruktiva ageranden om de utvecklar (det kapitalistiska) systemet som sådant. Men om det vore möjligt att tänka en politisk agens i termer av ett politiskt entreprenörskap, skulle det till synes vara möjligt att legitimera ett individuellt och kontroversiellt, kanske till och med olagligt, agerande i samhället, som trots vissa destruktiva

följder, indirekt har kreativa effekter. Risken vore dock här att även en politisk entreprenör genom sina handlingar skulle ha destruktiva effekter för andra individer.

Egoismen bör inte direkt vara intresserad av att bara handla politiskt för det allmännas skull, utan bör handla med det utsatta enskilda som mål, kanske till och med med kravet att det hela ska anpassa sig till det enskilda. Och kommer inte detta också att ha en förbättrande påverkan på människors förhållande till varandra? Dessa handlingar skulle också kunna peka på hur Smiths idé om "the unintended outcome" vore berättigad på ett annat sätt: dess sanningshalt är att utsatta människor inte direkt ska handla för det helas bästa och offra sina egna perspektiv för detta, utan att de ska agera för sig själva och den utsatta position de har (fått), och eventuellt indirekt påverka det hela. Det är också denna idé som har drivit mina studier av Adornos tänkande: genom det icke-identiska visar det sig, dels hur det hela är en falsk helhet, och dels hur det icke-identiska är den aktör som, om den vänder sin utsatthet till en styrka, är den plats utifrån vilken förändringsmöjligheten vore möjlig.

I en text om en förändrad och mer repressiv användning av Kants kategoriska imperativ i Jante-Sverige (Bartonek 2018) formulerade jag alternativa imperativ med syftet att sätta ord på behovet att motverka den repressiva karaktären som framträder i den nedtryckande frasen: "tänk om alla skulle göra så?" Alternativet lyder: "Handla på ett sådant sätt att du aldrig hindrar en enskild kritisk röst att bli hörd gentemot en samhällsordning." Detta imperativ utgår visserligen inte från den politiska och kritiska egoisten själv, utan uppmanar andra att ge plats åt denne, och kan därmed kopplas till Schumpeters understrykande av vikten av att samhället är mån om att (via kredit) ge utrymme åt alla potentiella entreprenörer att utveckla sina innovationer (Schumpeter 2008, s. 36ff.). Men detta argument och omformulerade imperativ tar i alltför stor utsträckning ändå det allmänna perspektivet. Det är inte i första hand för att utveckla helheten som den enskilda rösten ska få fritt utrymme. Kanske ska handlingar inte behöva vara möjliga allmänna regler? Regelbrottet ska inte ha kravet på sig att kunna bli en regel, och därigenom skiljer det sig från civil olydnad. Men hur ska den politiske egoisten inte behöva ta ansvar för helheten, men ändå ha en indirekt positiv inverkan på samhället?

Ett sätt att argumentera vore att säga att ett samhälle blir mindre likformigt om utsatta människor handlar egoistiskt och nonkonformt. Poängen är att den enskilda handlingen, som till att börja med är non-

konform med rådande praxis, inte som sådan ska bli en ny praxis. Den konkreta handlingen ska inte imiteras. Men förhoppningsvis kan den nonkonforma karaktären hos handlingen spridas. Kanske kommer fler också att acceptera att andra inte alltid blint följer regler, om sådana handlingar skulle höra till samhällsbilden. Leder detta till anarki? Jag tror inte att det är nödvändigt. Så länge den politiska egoismen alltid bara utgår från en icke-identisk utsatthet, och en medvetenhet om denna, tycks den vara legitim. En politisk egoist skulle också på ett annat sätt än den ekonomiske egoisten vara medveten om helhetsfrågan. Men återigen: bara utsatthet ger denna form av egoism rätt och den kan därför inte generaliseras till en allmän princip. Om den skulle göra det skulle individen återigen essentialiseras. Denna politiska egoism är dock inte något politiskt slutmål, utan finns bara så länge det finns utsatthet och orättvisa.

LITTERATUR

- Adorno, Theodor W. 1969. *Stichworte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
 ———. (1966) 1997. *Negative Dialektik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
 ———. 2012. "Aspekter". I *Att läsa Hegel*, red. Anders Burman och Anders Bartonek. Hägersten: Tankekraft.
- Bartonek, Anders. 2018. "Tänk om alla skulle göra så, Immanuel?". *Filosofisk tidskrift* nr 4.
- Foucault, Michel. (1975) 1993. *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv.
- Frank, Manfred. 1986. *Die Unhintergebarkeit von Individualität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Guzzoni, Ute. 1981. *Identität oder nicht: Zur Kritischen Theorie der Ontologie*. Freiburg im Breisgau: Alber.
- Hegel, G. W. F. (1820) 1970. *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Mill, John Stuart. (1859) 1998. *Om friheten*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Nozick, Robert. (1974) 2019. *Anarki, stat och utopi*. Stockholm: Timbro.
- Schumpeter, Joseph. 2008. *Schumpeter: Om skapande förstörelse och entreprenörskap*, red. Richard Swedberg. Stockholm: Norstedts förlag.
- Smith, Adam. 2013. *Den osynliga handen: Adam Smith i urval*. Stockholm: Timbro.
- von Hayek, Friedrich. (1960) 1999. *Frihetens grundvalar*. Stockholm: Timbro.